

15. 11. 2012

MODELY PŘEDPOKLÁDANÉHO VÝVOJE TRHU PRÁCE V ČESKÉ REPUBLICE DO ROKU 2050

V současné době je fenomén stárnutí obyvatel silně dáván do souvislosti s budoucím vývojem na trhu práce. Je však nutné brát tento fakt jako nezvratný a dopředu se připravovat na velmi nepříznivý vývoj na trhu práce během následujících desetiletí? V rámci základních demografických trendů, kdy jsou početně srovnávány jednotlivé věkové skupiny, vypadá skutečně daný vývoj trhu práce hrozně. Na druhé straně, je potenciál trhu práce v České republice dostatečně využit? A pokud ne, jak velké tyto rezervy jsou?

Současný stav a možné rezervy na trhu práce

Obecně lze definovat základní demografické ukazatele charakterizující potenciál pracovního trhu v České republice. Stárnutí obyvatelstva vede ke zvyšování počtu osob v postproduktivním věku, v kvantitativním vyjádření k nárůstu ukazatelů indexu stáří, indexu závislosti a ekonomického zatížení. Pokud tedy nenastanou nepředvídatelné demografické změny (významné zvýšení úrovně plodnosti, výrazné navýšení intenzity migrace či nenadálé zhoršení úmrtnostních podmínek) trh práce bude v budoucnu ovlivňován významným úbytkem produktivní složky obyvatelstva.

Budoucí vývoj by se měl tedy zaměřit na zmírnění negativních výchozích demografických podmínek. Primárně je trh práce determinován samotným ekonomickým potenciálem dané země, zda samotná ekonomika je schopna vytvářet příležitosti k uplatnění na trhu práce. Jedná se vlastně o základní předpoklad fungování ekonomiky daného státu. Ekonomicky relativně vyspělé země se pak mohou lišit dle pružnosti pracovního trhu. Česká republika se v tomto bodě potýká s mnohými zákonitostmi, které jsou víceméně podobné pro všechny postkomunistické státy Evropy. Hlavní faktor spočívá ve velmi omezeném množství flexibilních úvazků, a to především úvazků na kratší pracovní dobu. Absolutní nedostatek těchto úvazků může vést k vyloučení celých skupin obyvatel z trhu práce a zásadně ovlivňuje využití potenciální pracovní síly. V České republice můžeme v zásadě mluvit o třech základních zdrojích budoucího využití pracovní síly:

1. **Studenti** – v České republice není zvykem kombinovat pracovní a studijní život, nedostatek částečných úvazků neumožňuje pro většinu studentů získat základní pracovní zkušenosti již na škole. To samozřejmě pak znesnadňuje vstup mladých lidí na trh práce.
2. **Matky s dětmi** – zde se absence částečných úvazků ukazuje nejvíce. Obecně lze říci, že zaměstnanost matek s malými dětmi je velmi nízká, naopak míra nezaměstnanosti je velmi alarmující. V současné době je tudíž velmi obtížné pro mladé matky kombinovat své rodinné a pracovní povinnosti.
3. **Osoby ve starším věku** – Česká republika se vyznačuje relativně vysokou úrovní zaměstnanosti do doby dosáhnutí důchodového věku, pak však dochází k velmi strmému poklesu úrovně zaměstnanosti. Postupné přecházení z trhu práce do ekonomické neaktivity je tudíž další možností, jak zmírnit negativní dopady stárnutí obyvatel.

Nepružný a dosud nereformovaný trh práce je uváděn jako zásadní problém států jižní Evropy. Legislativa, která obecně neumožňuje jednoduše přijímat a propouštět nové pracovníky může v důsledku poškozovat nově přichozí na trh práce. V neposlední řadě je pak trh práce nepřímo ovlivněn různými sociálními či ekonomickými systémy, které se výrazně podílejí na aktivitě osob na trhu práce. Mezi zásadní patří určitě důchodový systém, který jednoznačně předurčuje

participaci starších osob na trhu práce, alespoň to významně platí v případě České republiky. Důležitým faktorem je i systém rodičovské dovolené v jednotlivých zemích, respektive zda daný systém motivuje a umožňuje lepší sladění rodinných a pracovních povinností (severní a západní Evropa), či je naopak pevně vázán na ekonomickou neaktivitu (především postkomunistické země).

Data

Základním datovým zdrojem pro tuto analýzu je **Výběrové šetření pracovních sil (VŠPS)**. Je to šetření zaměřené na zjišťování ekonomického postavení obyvatelstva na území celé České republiky, jeho rozsah i ukazatele zaměstnanosti a nezaměstnanosti odpovídají definicím Mezinárodní organizace práce a metodickým doporučením Eurostatu.

Projekce ekonomické aktivity je odvozenou projekcí obyvatel. Český statistický úřad zpracoval v lednu 2012 pro účely kulatých stolů „Rezervy na trhu práce v ČR“ aktualizovanou verzi střední varianty projekce z roku 2009. Aktualizace spočívala v posunutí prahu projekce a zohlednění skutečného vývoje přirozené měny a migrace v letech 2009–2011. Je třeba zdůraznit, že nejde o projekci zcela novou.

Potenciál trhu práce a ekonomické zatížení

Potenciál trhu práce lze z **demografického hlediska** sledovat jako srovnání předproduktivní a poproduktivní složky populace k produktivní složce obyvatelstva, obecně je tento ukazatel definován jako index ekonomického zatížení.

$$\text{Index ekonomického zatížení}^1 = \frac{S_{0-14, 65+ \text{ let}}}{S_{15-64 \text{ let}}} * 100$$

$S_{0-14, 65+ \text{ let}}$ Počet obyvatel ve věku 0-14 a 65 a více let

$S_{15-64 \text{ let}}$ Počet obyvatel ve věku 15-64 let

Další ukazatele již nevycházejí přímo z věkového rozlišení dané populace, ale ze základního členění **ekonomické aktivity**, a to zda je osoba zaměstnaná, nezaměstnaná či ekonomicky neaktivní dle definice Mezinárodní organizace práce (ILO). V první řadě můžeme pozměnit index ekonomického zatížení tak, že v čitateli bude předproduktivní a poproduktivní složka populace nahrazena osobami bez zaměstnání a naopak produktivní složka populace bude nahrazena osobami zaměstnanými.

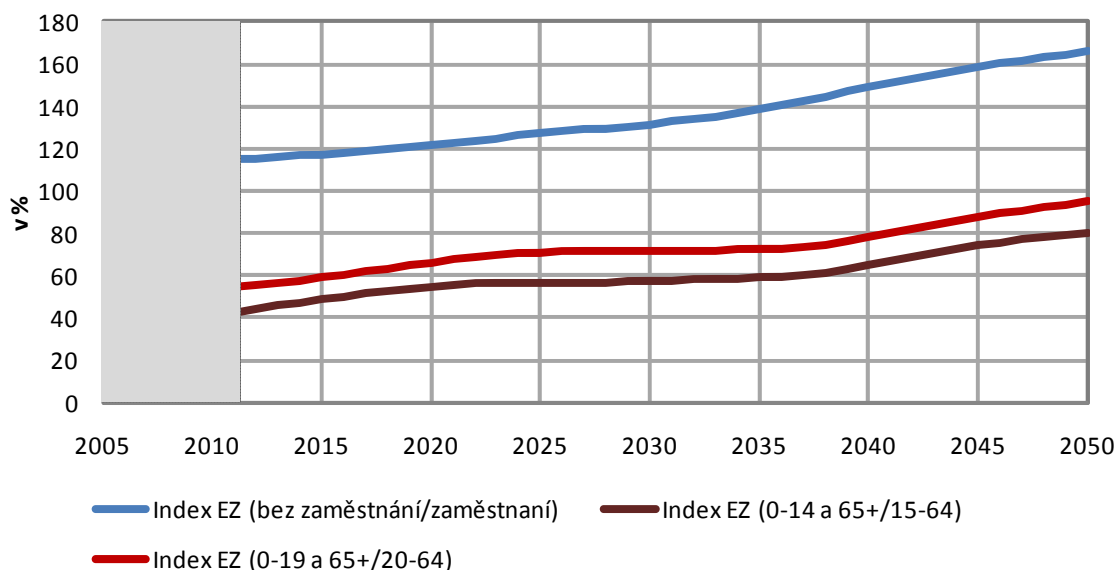
$$\text{Index ekonomického zatížení}^2 = \frac{S_{\text{nezam, ek.neakt}}}{S^{\text{zam}}} * 100$$

$S_{\text{nezam, ek.neakt}}$ Nezaměstnané (15+ let) a ekonomicky neaktivní osoby (0+ let)

S^{zam} Zaměstnané osoby (15+ let)

V roce 2011 činil index ekonomického zatížení, srovnávající předproduktivní a poproduktivní složku obyvatelstva s produktivní složkou obyvatelstva 42,7 %, což ukazuje relativně nízkou ekonomickou závislost v České republice, která je dána i nízkým počtem osob ve věku 0-14 let. Takto relativně nízké ekonomické zatížení je dosti podobné i v ostatních zemích Evropy. Na základě vstupní projekce obyvatel se však hodnota indexu neustále zvyšuje, přičemž k výraznějšímu růstu dochází až po roce 2030. V roce 2050 dle předpokládaného vývoje by měl dosahovat index ekonomického zatížení již 80,5 %, což je oproti roku 2011 skoro dvojnásobek. Věkové vymezení produktivní populace je však zvoleno velmi široce, přičemž přinejmenším v posledních patnácti letech je ekonomická aktivita obyvatelstva ve věku 15-19 let velmi nízká a tudíž je možné zkonstruovat ukazatel, kde je produktivní věk obyvatel vymezen spíše věkovou skupinou 20-64 let. V roce 2011 činila hodnota takto definovaného ukazatele v České republice 54,6 %, v roce 2050 by měla činit 94,8 %. V tomto kontextu vypadá budoucnost ekonomického vývoje v České republice více než hrozivě.

Indexy ekonomického zatížení v ČR, 2005–2050

Zdroj: Aktualizovaná projekce ČSÚ 2009, ČSÚ-VŠPS

Druhá metoda výpočtu ekonomického zatížení spočívá v nahrazení demografického vymezení podle věku vymezením, kde v čitateli jsou osoby bez zaměstnání a ve jmenovateli osoby zaměstnané. Osoby bez zaměstnání mohou být ekonomicky neaktivní nebo nezaměstnané, přičemž osoby nezaměstnané tvoří marginální část osob bez zaměstnání, navíc projektovat jejich počet či podíl není reálné. Pokud takto definujeme ukazatel ekonomického zatížení, pak v roce 2011 činil 115,4 %. Pokud srovnáme tento ukazatel s věkovým indexem ekonomického zatížení, jsou zcela zřejmé obrovské rezervy na trhu práce. Již z takto jednoduché analýzy je vidět, že zde existuje nevyužitý potenciál, jak čelit nepříznivému demografickému vývoji na trhu práce. Pro porovnání v dalších letech je však již nutné počet zaměstnaných osob projektovat. Pro názornost lze v tomto případě jednoduše předpokládat, že specifické míry zaměstnanosti zůstanou po následující roky shodné a na tomto základě lze projektovat indexy ekonomického zatížení. Na základě takto stanovených kritérií by měl v roce 2050 dosahovat index ekonomického zatížení již 166,0 %, tedy stav, kdy už lze těžko uvěřit, že by to neznamenal zásadní změny v ekonomické výkonnosti České republiky.

Trh práce v České republice ve srovnání se státy EU

Obecná úroveň zaměstnanosti se vyjadřuje především mírami zaměstnanosti, kdy v čitateli je počet zaměstnaných osob a ve jmenovateli je celkový počet osob ve věku 15 a více let. Osoby do věku 15 let nemohou být dle platné legislativy České republiky zaměstnané, tedy ani nezaměstnané. Ačkoliv se jedná o relativně jednoduchý ukazatel, jeho interpretace je složitá, a proto se na rozdíl od míry nezaměstnanosti používá mnohem méně. Vzhledem k tématu potenciální pracovní síly není navíc tento ukazatel příliš vhodný. Spíše je nutné se zaměřit na kvantifikování možného počtu osob participujících na trhu práce při splnění určitých kritérií.

Pro tento účel je vhodná standardizace počtu zaměstnaných za předpokladu počtu obyvatel dle jednotlivých věkových skupin v České republice a specifických měr zaměstnanosti jednotlivých zemí Evropské unie. Tyto hypotetické počty pak ukazují, kolik obyvatel by v České republice pracovalo, kdyby tady byla švédská či italská úroveň zaměstnanosti.

$$\text{Standardizovaný počet zaměstnaných osob v ČR} = \sum_{i=1}^n a_{i, \text{standard}} * S_{i, \text{ČR}}$$

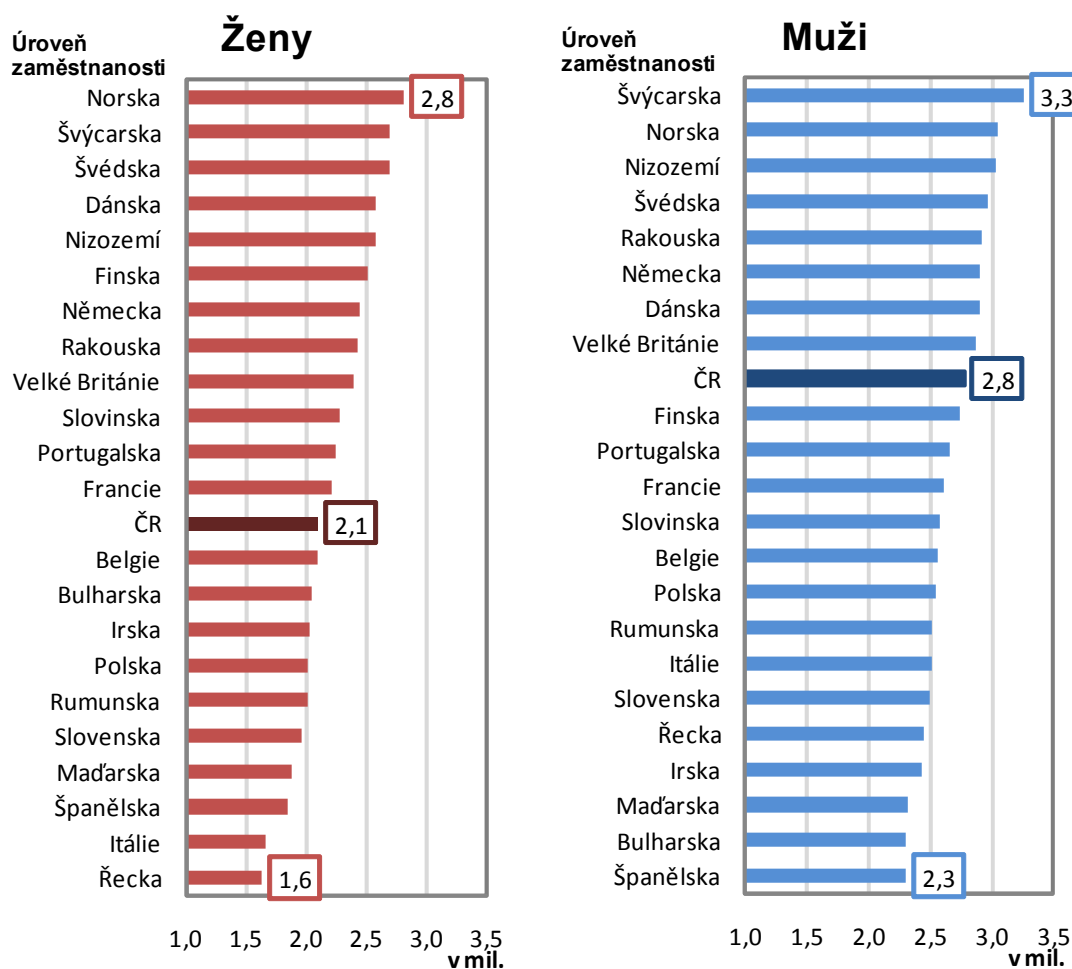
$a_{i, \text{standard}}$ Specifické míry zaměstnanosti dle věku ve státech EU

$S_{i, \text{ČR}}$ Počet obyvatel dle věku v České republice

Dle daného vzorce lze jednoduše zkonstruovat hypotetický počet zaměstnaných osob v České republice za předpokladu úrovně zaměstnanosti jednotlivých států EU. Pokud seřadíme jednotlivé státy, vidíme naprosto odlišné podmínky mezi jednotlivými celky v rámci EU. Jednoznačně se zde ukazují velmi špatné podmínky na trhu práce v zemích jižní Evropy. Tento stav je dán kombinací mnoha nepříznivých faktorů. Za prvé je třeba zmínit velmi vysokou obecnou nezaměstnanost, dále špatné postavení mladých osob (absolventů) na trhu práce a velmi nízkou zaměstnanost žen, která je dána především nízkou ekonomickou aktivitou matek s malými dětmi. Z části jde o tradiční pojetí rodinného chování v těchto státech, ale z části i o důsledek špatného postavení matek na trhu práce. Opakem k tomu je pak vysoká participace mužů i žen, ale i osob v mladším i starším věku v zemích severní, ale i velké části západní Evropy.

Česká republika leží někde uprostřed, což je dáno různými faktory. Naše republika se v současné době vyznačuje relativně vysokou úrovní zaměstnanosti mužů, která je dána především velmi vysokou úrovní zaměstnanosti mužů ve věku 30-49 let, dokonce nejvyšší v celé Evropské unii. V rámci zmíněného ukazatele obsadila Česká republika mezi muži deváté místo. V roce 2011 pracovalo v České republice 2 777,3 tis. mužů, pokud by zde byla úroveň zaměstnanosti Itálie, tak jenom 2 296,2 tis., na druhé straně pokud by zde byla úroveň zaměstnanosti Nizozemska, tak by pracovalo 3 033,9 tis. mužů. Přesto je na první pohled názorně vidět, že jsme určitě blíže Nizozemsku než Itálii.

**Hypotetický počet zaměstnaných osob v ČR
za předpokladu úrovně zaměstnanosti v jednotlivých zemích v roce 2011**

Zdroj: Eurostat- LFS, vlastní výpočty

Pokud srovnáme daný ukazatel z pohledu žen, je situace České republiky již odlišná. Nízká zaměstnanost žen s malými dětmi a vůbec nízká propojenost rodinného a pracovního života, významně odlišuje Českou republiku od západní a severní Evropy. Dále je potřeba si uvědomit, že Česká republika se vyznačuje extrémně nízkým počtem částečných úvazků. Tento fakt má

právě dopad na skupiny obyvatelstva, jež kombinují základní životní aktivity, jako je třeba práce a péče o rodinu. V roce 2011 pracovalo v České republice 2 095,1 tis. žen, ale pokud by zde byla úroveň zaměstnanosti Švédska, pracovalo by v České republice 2 687,4 tis. žen, což je skoro o 600 tis. žen více.

Modelový vývoj na trhu práce do roku 2050

Doposud jsme si definovali potenciál trhu práce v České republice tím, že jsme poukázali na jeho rezervy. Dále na základě již známých dat víme, že nepochybně bude docházet ke stárnutí obyvatelstva a k zásadnímu snižování potenciální pracovní síly. Dalším krokem je proto nejdříve využít již stávající projekce obyvatel a na základě modelových situací vypočítat budoucí počty obyvatel dle jejich ekonomického statusu až do roku 2050, tedy v členění na osoby zaměstnané a osoby bez zaměstnání. Na základě toho je pak možné ukázat základní modelové příklady budoucí úrovně zaměstnanosti v České republice.

Vyjma prvního modelu je nutné zvolit určitou metodu přechodu, mezi současným stavem a výsledným stavem, v rámci tohoto modelu se předpokládá, že tento přechod bude pozvolný, přičemž se k výslednému modelu budou specifické míry zaměstnanosti mezi lety 2011 až 2050 přibližovat lineárně.

$$\text{Míra přírůstku (úbytku) podle věku} = a_{x,t}^{\text{ČR,2011}} + \left((t - 2011) \cdot \frac{a_{x,t}^{\text{standard}} - a_{x,t}^{\text{ČR,2011}}}{2050 - 2011} \right)$$

t Rok

$a_{x,t}^{\text{ČR,2011}}$ Míra zaměstnanosti dle věku v ČR v roce 2011

$a_{x,t}^{\text{standard}}$ Modelová míra zaměstnanosti dle věku

První model bude vycházet z hypotézy, že úroveň zaměstnanosti v České republice roku 2011 se po následující desetiletí již nezmění, tedy že specifické míry zaměstnanosti dle věku a pohlaví zůstanou stejné až do roku 2050. Pokud nedojde v České republice k zásadní změně, je zřejmé, že trh práce bude kopírovat obecné demografické trendy. To znamená, že počet zaměstnaných osob se začne prudce snižovat, především pak s odchodem silných generací ze sedmdesátých let z trhu práce. Tento model předpokládá, že bude v roce 2050 v České republice necelé 4 miliony zaměstnaných osob. Zatímco v roce 2011 bylo z celkového počtu obyvatel 46,6 % zaměstnaných, v roce 2030 by to bylo ještě 44,1 %, v roce 2050 už pouze 37,8 % zaměstnaných. V členění dle pohlaví by dle tohoto modelu mělo být v roce 2050 zaměstnáno pouze 31,7 % žen a 43,9 % mužů, v roce 2011 to bylo ještě 39,4 % žen a 54,1 % mužů.

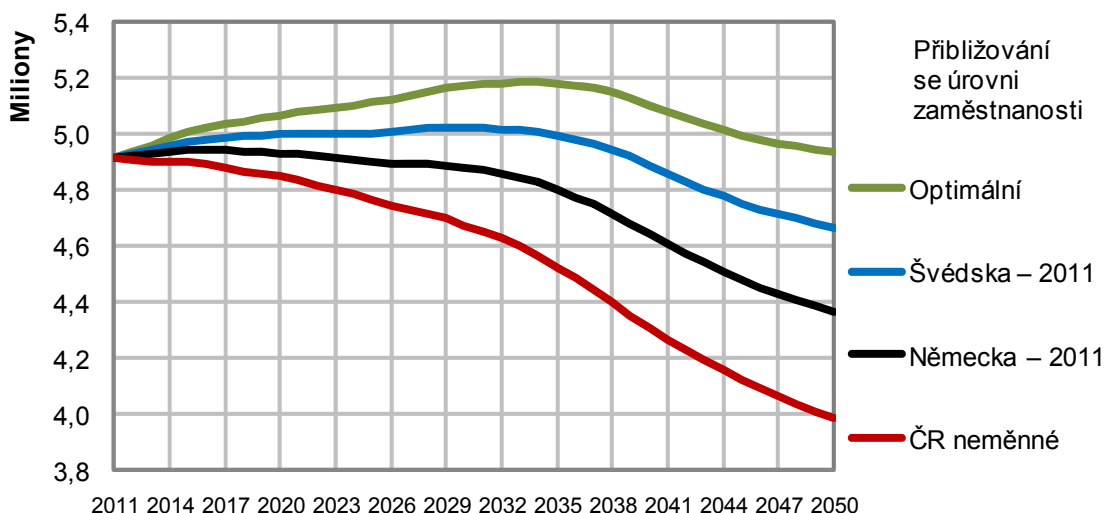
Druhý model vychází z toho, že se postupným způsobem (lineární přírůstek) budeme přibližovat úrovni zaměstnanosti Švédska. Obecně severské státy Evropy se vyznačují vysokou zaměstnaností žen, což je výsledkem flexibilního trhu práce, ale i jiným rozdělením pracovních a rodinných povinností mezi muže a ženu než je zvykem v zemích jižní, ale i postkomunistické Evropy. Střídání matky a otce na rodičovské je něco, co například i v České republice zní velmi cize. Dalším významným faktorem je vhodné sladění pracovního a studijního života, což se projevuje ve vyšší zaměstnanosti mladých lidí v zemích severní Evropy. Tomu napomáhá i velmi vysoký podíl osob zaměstnaných v sociálních službách a zdravotnictví. V případě přibližování se švédskému modelu zaměstnanosti je vidět, že do doby, než odchází do ekonomické neaktivity silná generace sedmdesátých let minulého století, tak se počet zaměstnaných osob zvyšuje. Po roce 2030 dochází již k pozvolnému poklesu počtu zaměstnaných mužů, méně již žen, snižuje se tím pádem i podíl zaměstnaných osob na celkovém počtu obyvatel. V roce 2050 se dle tohoto modelu předpokládá, že v České republice bude pracovat přibližně 2 500 tis. mužů, což je přibližně o 300 tisíc méně než v roce 2011. Na druhé straně dle tohoto modelu bude v roce 2050 oproti roku 2011 přibližně o 50 tis. více zaměstnaných žen, a v roce 2050 by jejich počet měl činit 2 162,5 tis. žen. Celkový úbytek zaměstnaných by tedy byl přibližně pouze 250 tisíc, v případě neměnné úrovně zaměstnanosti

v České republice by byl propad počtu zaměstnaných osob v roce 2050 oproti roku 2011 necelých 930 tis. osob.

Dalším modelovým příkladem je německý trh práce, a to především z důvodu, že se jedná o našeho významného souseda s podobnou strukturou trhu práce, tedy relativně významným postavením sekundárního sektoru. V současné době je úroveň zaměstnanosti v Německu významně vyšší především z důvodu vyšší zaměstnanosti mužů, ale i žen v mladším produktivním věku. Navíc se jedná o zemi, ke které se budeme přibližovat hranicí důchodového věku (v současnosti v Německu 67 muži, 65 ženy) a i relativně podobnou odvětvovou strukturou osob odcházejících do ekonomické neaktivity. V roce 2050 by činil v České republice celkový počet zaměstnaných osob 4 363,4 tis. osob, což by bylo přibližně o 550 tis. osob méně než v roce 2011. V relativním vyjádření to znamená, že oproti roku 2011, kdy činil podíl zaměstnaných osob na celkovém počtu obyvatel 46,6 %, tak v roce 2050 by to bylo jen 41,4 %. V celkovém vyjádření by se jednalo o významný pokles, přesto možná ne až tak kritický ve srovnání s modelem neměnné úrovně zaměstnanosti v České republice.

Optimalizovat znamená, najít co nelepší řešení, ne vždy to však musí být nutně co nejvyšší možná specifická míra zaměstnanosti v té konkrétní věkové skupině. Model optimálního řešení sice v naší variantě obecně vychází z principu co nejvyšší úrovně zaměstnanosti v jednotlivých věkových skupinách, neplatí to však pro věkové skupiny 15-19 let a 65+ let. Pro osoby do věku 20 let není plná zaměstnanost určitě tím nejlepším řešením, naopak přinejmenším pro humanitní obory je spíše optimální se soustředit na studium. Ve věku 65 a více let by měly být zaměstnány osoby, které si to přejí a asi není vhodné nastavovat hranici odchodu do důchodu až na sedmdesát let, zvláště pro fyzicky náročnější zaměstnání. Pro věk 15-19 let byla zvolena míra zaměstnanosti 40 % pro obě pohlaví a pro muže nad 65 let 9,3 %, u žen nad 65 let 6,0 %. Rozdíl mezi muži a ženami je dán vyšší očekávanou nadějí dožití u žen než mužů. Tento odhad sice zahrnuje vyšší úroveň zaměstnanosti napříč zeměmi Evropské unie, ne však tu nejvyšší. U ostatních věkových skupin byla zvolena nejvyšší úroveň zaměstnanosti v rámci států EU s výjimkou těch nejmenších (Lucembursko, Kypr, Malta). Optimální pohled tedy vychází se zahrnutím co největšího počtu obyvatel na trhu práce. Tento model by tedy vycházel především s rozšířením flexibilních forem práce, především částečných úvazků.

Modelové stavy počtu zaměstnaných osob v ČR, 2011–2050

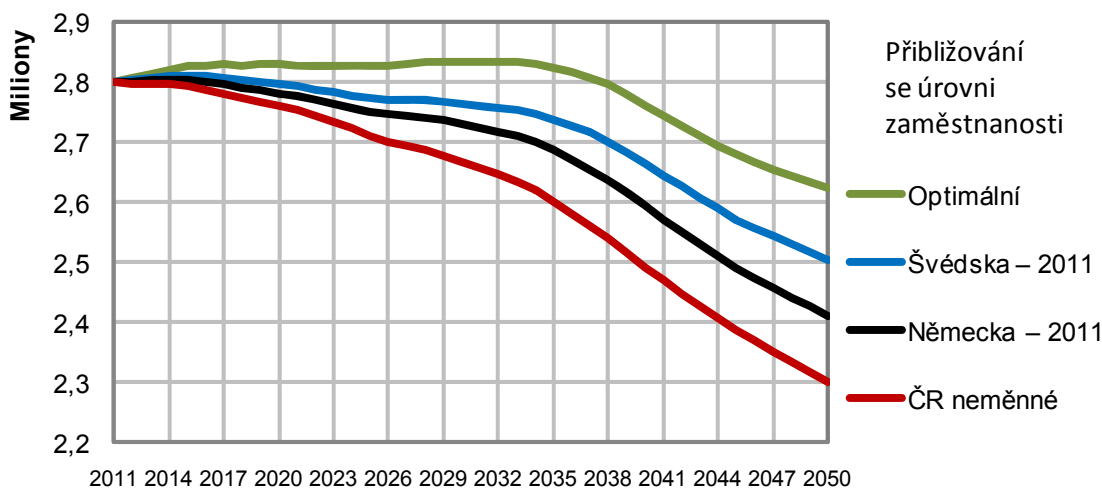

Zdroj: Aktualizovaná projekce ČSÚ 2009, Eurostat-LFS, vlastní výpočty

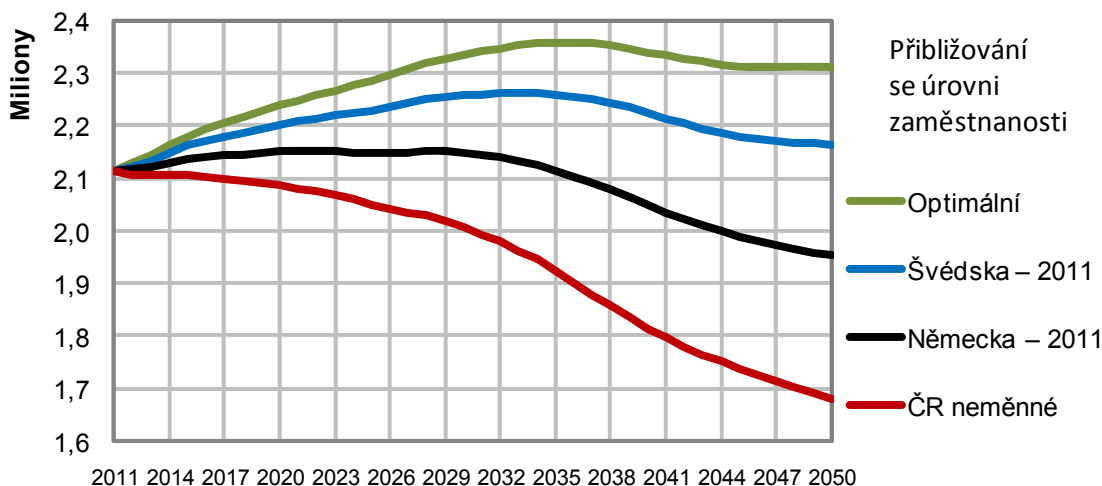
V rámci přibližování se optimálnímu modelu vypadá celkový vývoj úrovně zaměstnanosti velmi příznivě až do roku 2035, kdy počet zaměstnaných neustále roste. V dalších 15 letech vlivem odchodu silných sedmdesátých ročníků z trhu práce již dochází k poklesu počtu zaměstnaných osob. Ve výsledku však výsledný počet zaměstnaných v roce 2050 dle optimálního modelu je vyšší (4 932,3 tis. osob) než v roce 2011 (4 910,5 tis. osob). Významnější je rozdíl pokud bereme v úvahu pouze zaměstnané ženy, neboť v roce 2011 činil počet zaměstnaných žen

2 111,7 tis., podle modelového optimálního příkladu v roce 2050 již 2 311,1 tis. žen, v relativním vyjádření to bylo v roce 2011 39,4 % žen, v roce 2050 43,6 % žen. U mužů tomu bylo logicky naopak, kdy i v optimální variantě byl v roce 2050 počet zaměstnaných mužů nižší než v roce 2011, a to přibližně o necelých 180 tisíc.

Modelové stavy počtu zaměstnaných mužů v ČR, 2011–2050

Modelové stavy počtu zaměstnaných žen v ČR, 2011–2050

Zdroj: Aktualizovaná projekce ČSÚ 2009, Eurostat-LFS, vlastní výpočty

Závěr

Česká republika má v současné podobě velmi specifické postavení na evropském trhu práce. Vyznačujeme se především velmi vysokou úrovní zaměstnanosti především mužů ve středním věku, kdy je plně využit potenciál pracovní síly i ve skoro maximálním zastoupení plných úvazků. Naopak nedostatek flexibilních pracovních úvazků snižuje potenciál pracovní síly ve věku, kdy plný úvazek znemožňuje studium, péče o děti, rodinu, nebo není preferován např. z důvodu již staršího věku osoby či přímo zdravotních komplikací. Demografický vývoj ukazuje neudržitelnost stavu, kdy trh práce především využívá osoby ve středním produktivním věku. Bez zapojení mladších, ale i starších osob bude docházet ke stálému poklesu počtu zaměstnaných osob, naopak při jejich zapojení je možné z velké části eliminovat negativní důsledky stárnutí obyvatel. Je však nutné si uvědomit, že tento stav je možný pouze významným zvýšením počtu částečných úvazků. Tomuto trendu by se musela přizpůsobit personální politika jednotlivých podniků. V dohledné době bude záviset i na roli státu, zda vytvoří vhodné podmínky pro co nejvyšší uplatnění osob na trhu práce.